

15–16 METŲ PAAUGLIŲ ALKOHOLIO, TABAKO IR KITŲ NARKOTIKŲ VARTOJIMO TENDENCIJOS IR PREVENCIJA LIETUVOJE

Algimantas Šimaitis

Klaipėdos universiteto doktorantas

Įvadas

Alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimas, ypač paauglių, yra svarbi bei aktuali šiandieninė problema, nes sukelia visuomenėje socialinių, medicininių, ekonominių, teisinių ir kitų problemų. Siekiant tinkamai organizuoti šio neigiamo socialinio reiškimo prevenciją, būtina nuolatinė tiriamoji bei analitinė veikla, todėl nuo 1985 metų Lietuvoje atliekami paauglių alkoholio ir tabako vartojimo vertinimai, o nuo 1995 metų Lietuva dalyvauja Europos paauglių alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo tyrime. Nors šalyje pastaruoju metu atlikta nemažai tyrimų dėl alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo, tačiau ESPAD tyrimas yra svarbus tuo, kad jo rezultatai padeda formuoti bei įgyvendinti prevencines švietimo bei socialines iniciatyvas ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Europos valstybėse. Dažnai prevencinės programos parengiamos remiantis kitų šalių teigiama patirtimi arba adaptuojamos jau esančios programos, neatsižvelgiant į Lietuvos socialinį edukacinį kontekstą. Siekiant vykdomų programų alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo prevencijos programų veiksmingumo, būtina nuolat jas vertinti, tirti jų efektyvumą paaugliams, lyginti su kitų šalių rezultatais. Kitaip tariant, prevencinės programos turi būti nuolat evoliucionuojančios. ESPAD tyrimas ne tik leidžia palyginti Lietuvos ir Europos paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo tendencijas bet ir įvertinti konkrečios šalies minėtų medžiagų vartojimo pokyčius, kurie parodo vienų ar kitų programų veiksmingumą. Taigi, tarptautiniai tyrimai leidžia projektuoti prevencines programas instituciniu bei nacionaliniu lygmeniu, grįstas moksliniais tyrimais, atsižvelgiant į Europos ir Lietuvos socialinį kontekstą.

Lietuvoje A. Goštautas (2005) nagrinėjo mokiinių ir studentų priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimą amžiaus tarpsniais ir profilaktikos perspektyvą, A. Valantinas ir L. Bulotaitė (2008) – Kvalifikacijos tobulinimo programas narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos srityje, A. G. Davidavičienė (1995, 1999, 2003) – 15–16 metų paauglių alkoholio ir kitų narkotikų vartojimą. Įvairūs tyrimai šioje srityje atliekami taip pat ministerijų ir žinybų užsakymu, tačiau lyginamųjų tyrimų, aprėpiančių Europos Sąjungos šalis ir atskleidžiančių vartojimo pokyčius, stokojama, kad organizuoti moksliniais ty-

rimais grįstą alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo prevenciją ir kontrolę.

Tad *mokslinės problemos* aktualumą lemia empirinių duomenų trūkumas. Kokios 15–16 metų paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo tendencijos Lietuvoje? Kokie esminiai veiksniai lemia Lietuvos paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo mažėjimą ar augimą? Kokios galėtų būti projektuojamos prevencijos kryptys atsižvelgiant į paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo kaitą Lietuvoje instituciniu ir nacionaliniu lygmeniu? Svarbu analizuoti kaitos tendencijas, jas lemiančius veiksnius ir, atsižvelgiant į šiandieninį paauglių socialinį edukacinį kontekstą, planuoti prevencines programas atliepiančias Europos socialinę ir švietimo politiką bei Lietuvos kontekstą.

Tyrimo objektas. 15–16 metų paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimas ir prevencija Lietuvoje.

Tyrimo tikslas. Ištirti 15–16 metų paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo tendencijas Lietuvoje bei numatyti prevencijos galimybes.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti Lietuvos 15–16 metų paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo kaitos tendencijas.
2. Atskleisti esminius veiksnius, sąlygojančius paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimą.
3. Aptarti 15–16 metų alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo prevencijos teisinę bazę bei vykdomas bendrosios prevencijos kryptis.

Tyrimo metodologija ir metodika. Tyrimas atliktas 2007 m. Švietimo ir mokslo ministerijos užsakymu, kurį koordinavo Švedijos organizacija CAN ir dalyvavo 35 valstybės. Jo metu surinkti valstybių mastu reprezentatyvūs duomenys apie narkotikų paplitimą; tabako, alkoholio, įvairių narkotikų vartojimo mastą, paauglių laisvalaikio, tėvų, draugų ir kitų veiksmų vaidmenį, kovojant su šio reiškinio plitimu.

Tyrimo metodai – anketinė apklausa ir dokumentų analizė. Analizuojant duomenis, buvo pasitelkti visi privalomi klausimai, taip pat rekomenduojami klausimai. Siekiant gauti duomenis ne tik apie alkoholio, tabako ir narkotikų vartojimo, bet ir apie kai kurių veiksmų įtakos tendencijas, buvo taikyti

psichosocialinių veiksnių, integracijos ir dalis deviančio (nukrypimų nuo normos) modulio bei nagrinėtos mokyklose vykdomos programos.

Kaip ir numatyta CAN rekomendacijose¹, tyrime siekta reprezentuoti visus 1991 metais gimusius Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų mokinius, kurie apklausos raštu metu buvo mokyklose. 2006 metais Lietuvoje gyveno apie 53 369 to amžiaus 1991 metais jaunuolių. Iš jų 2006/2007 mokslo metų pradžioje 51 358 (96,2 proc. kohortos) paauglių mokėsi bendrojo lavinimo mokyklose. Absoliuti gimusių 1991 metais paauglių dauguma – 98 proc. 50 331 paauglys mokėsi trijose bendrojo lavinimo mokyklų klasėse, t. y. 8-oje – 6241 paauglys, arba 12 proc. tiriamos populiacijos, 9-oje – 39 907 paaugliai, arba 78 proc. populiacijos, 10-oje – 4 183 paaugliai, arba 8 proc. mokinių. Kitose pakopose mokėsi tik 1033, arba apie 2 proc., paauglių. Tad visi gimę 1991 metais pasiskirstė taip: 11% mokėsi 8-je klasėje, 75% – 9-je, 8% – 10-je klasėje, 2% – kitose klasėse, 4% nesimokė mokyklose.

Atrankos tipas – vienos pakopos stratifikuota klasterinė (lizdinė) atranka. Atrankos vienetas (klasteris) – mokyklos klasė. Atranka stratifikuota pagal urbanizacijos laipsnį ir mokymosi pakopas (8, 9, 10 klasės). Mokyklos tyrimui atrinktos sisteminės atsitiktinės atrankos principu iš 9-tų klasių (kadangi didžioji dalis gimusių 1991 metais paauglių lanko šią pakopą) sąrašo: iš viso **pasirinktos 135** mokyklos ir **386** klasės. Atrankinėje visumoje gimę 1991 metais paaugliai sudarė atitinkamai: 12,4 proc. – 8-tų klasių, 79 proc. – 9-tų ir 8,3 proc. – 10-tų klasių mokiniai.

Viso apklausti 2445, paaugliai gimę 1991 metais, iš jų 1202 berniukai ir 1253 mergaitės. Galutinėje duomenų bazėje, atmetus neatitinkančias metodinių reikalavimų anketas, liko 2426 anketos – 1253 (51,7 proc.) mergaičių ir 1172 (48,3 proc.) berniukų.

Apklausų duomenys apdoroti SPSS 16/Windows kompiuterinės analizės paketu. Analizuojant statistinio reikšmingumo parametrus, taikyta ir daugiamatė statistika (koreliacinė analizė, statistinio reikšmingumo testai, kt.), o nagrinėjant narkotinių

medžiagų vartojimo veiksniais naudota faktorinė ir klasterinė analizė.

Tyrimas grindžiamas šiomis metodologinėmis nuostatomis:

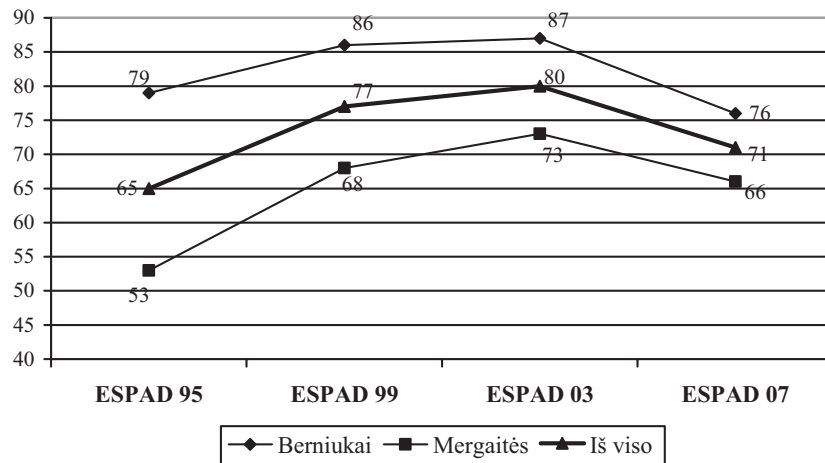
1. Mokymosi bendradarbiaujant koncepcija (Tereševičienė, Gedvilienė, 1999; Šiaučiukienė, 1997; Slavin, 1983, 1990), apimančia mokymosi grupėse ir komandose studijų strategiją bei lemiančia tyrimų generavimą, įtraukimą į tarpasmeninių ir socialinių problemų sprendimus ir pan.
2. Kokybinių ir kiekybinių tyrimo metodų suderinamumo nuostatomis, teigiančiomis, kad kokybinis ir kiekybinis tyrimas lemia objektyvesnę tiesą apie tiriamąjį fenomeną. D. Harel ir M. Politi (1998), nuomone, kiekybiniai tyrimai padeda atskleisti nuodugnesnę socialinių kiekybės ir kokybės, pastovumo ir kaitos reiškinių dialektinę sampratą, o kokybinis tyrimas taikomas siekiant išsamiai pažinti tyrimo objektą, gauti patikimesnių ir išsamesnių duomenų (Tidikis, 2003).
3. Švedijos organizacijos CAN rekomendacijos dėl tyrimo organizavimo, kad tai būtų 1991 metų gimimo paaugliai ir tyrimo klausimai turi išsiaiškinti narkotinių medžiagų vartojimą, tendencijas ir veiksniais, sąlygojančius paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimą. (Hibell, Andersson, 2006).

Tyrimo rezultatai

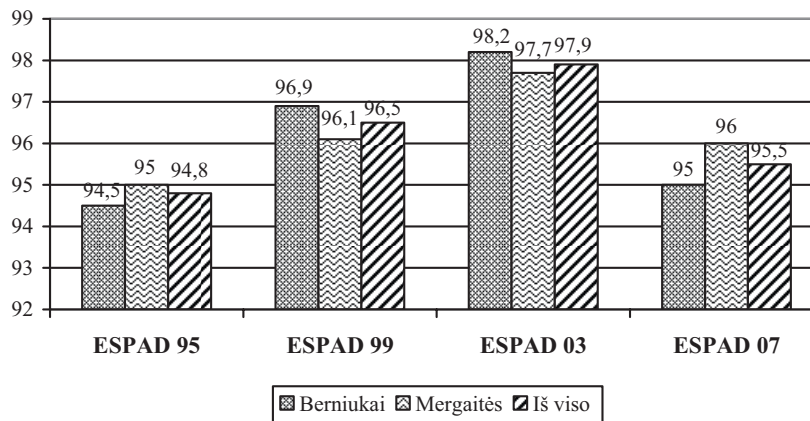
1. Lietuvos 15–16 m. paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo kaitos tendencijos

Tyrimų duomenys rodo, jog alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo problema, jos paplitimo mastas ir toliau išlieka itin aktuali Lietuvoje, taip pat ir tarp 15–16 m. amžiaus paauglių, kur greta tam tikrų teigiamų tendencijų pastebima nemažai nerimą keliančių reiškinių. Remiantis Europos paauglių alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo tyrimo (ESPAD) 2007 m. rezultatais, iki 2003 metų nuolat augę *tabako ir alkoholio vartojimo mastai* pagal daugelį parametrų sumažėjo ar stabilizavosi.

¹ Hibell B and Andersson B (2006), *ESPAD 2007 – Project Plan*, Stockholm: CAN; Bjarnason T (2006), *Guidelines for Sampling Procedures in School Surveys on Alcohol and other Drugs*, Stockholm: CAN.

1 pav. Bent kartą rūkė cigaretes (proc.)

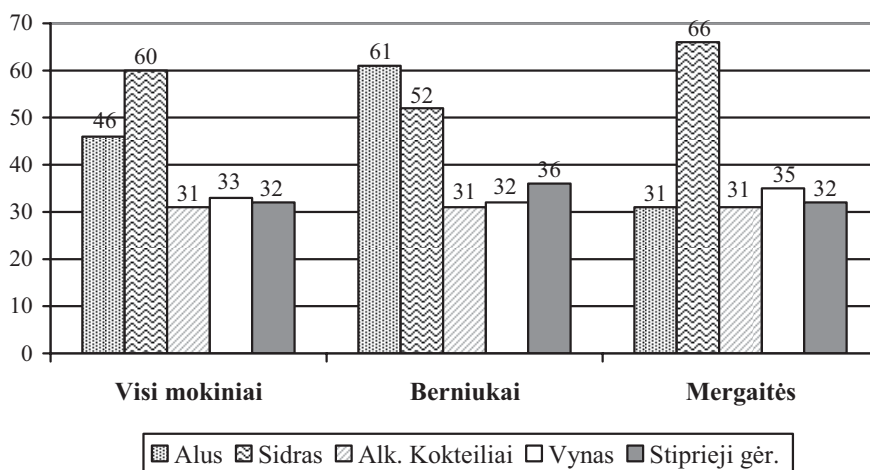
2 pav. Vartojo alkoholį bent 1–2 kartus (proc., visi paaugliai)

Kaip matyti (1 pav.), tarp 15–16 metų amžiaus paauglių 2007 metais buvo 71 proc. bandžusių rūkyti, 2003 metais tokių buvo 80 proc. Abstincentų – dar nevartojusių alkoholio – padaugėjo nuo 2,1 iki 4,5 proc.: vartojusių alkoholį bent 1–2 kartus sumažėjo nuo 97,9 proc. 2003 m. iki 95,5 proc. (2 pav.). Labiausiai sumažėjo vartojusių alkoholį per paskutines 30 dienų paauglių – nuo 77 proc. 2003 m. iki 65 proc. – 2007 metais. Akcentuotina tai, kad 2007 m. fiksuoti lyčių skirtumai, susiję su alkoholio ir tabako vartojimu, išliko mažiausiais per visą ESPAD tyrimų laikotarpį.

Kita vertus, atliekant analizę, išryškėjo teigiamą tendenciją: lyginant su 2003 m. atlikto ESPAD tyrimo rezultatais, alkoholio ir tabako prieinamumas paaugliams 2007 m. labai sumažėjo. Pavyzdžiui, alkoholio prieinamumo duomenų palyginimas su

2003 metų duomenimis leidžia manyti, kad kai kurių alkoholinių gėrimų – tiek alaus, tiek vyno, tiek stipriųjų gėrimų – prieinamumas paaugliams sumažėjo apie 20 proc. 73 proc. 2007 metais apklaustų 15–16 m. amžiaus paauglių teigė, kad panorėję jie *gana lengvai* arba *labai lengvai* galėtų įsigyti cigarečių, tuo tarpu 2003 m. tai pripažino ypač didelė dalis paauglių – net 94 proc. galėjo įsigyti cigarečių *gana lengvai* arba *labai lengvai*. Tai rodo, jog institucinės pastangos riboti alkoholio ir tabako vartojimą duoda tam tikrą efektą.

Kaip ir galima tikėtis, paaugliai vartojo skirtingus gėrimus. Per paskutines 30 dienų iki apklausos jų vartotų alkoholinių gėrimų populiarumo duomenys rodo, kad dažniausiai tai buvo sidras, kuris Lietuvoje išpopuliarėjo jau po 2003 metų tyrimo; šis gėrimas konkuruoja su anksčiau populiariausiu tarp jaunimo – alumi.

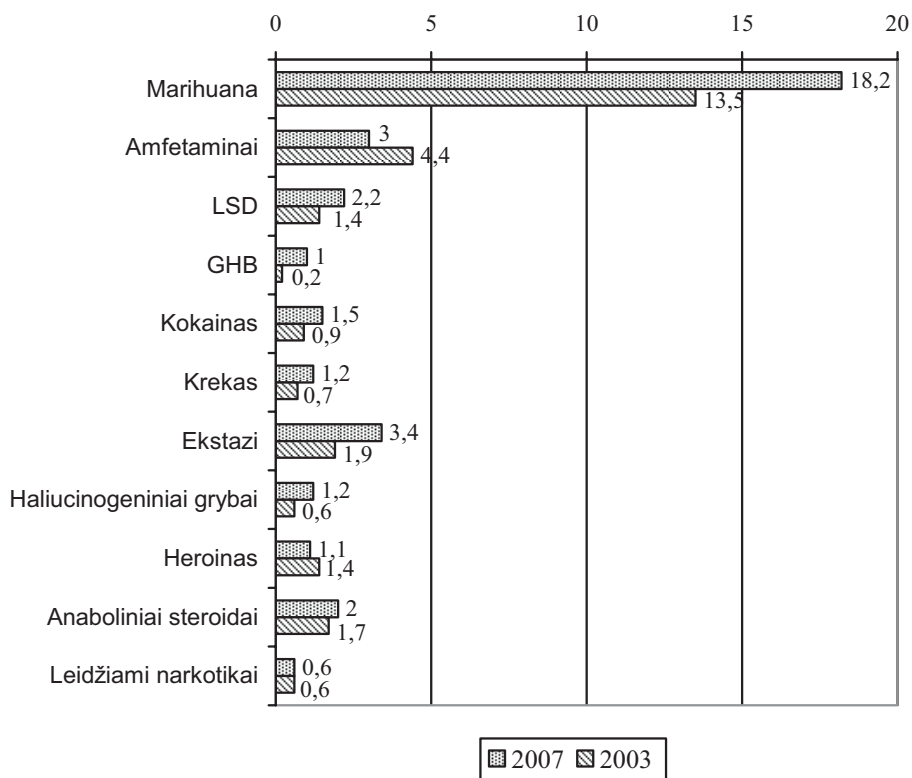

3 pav. Per paskutines 30 dienų bent 1–2 kartus (ir dažniau) vartotų gėrimų rūšys (proc.)

Pagal pastarąsias 30 dienų vartotų gėrimų pasirinkimą nustatyti nemaži lyčių skirtumai. Populiariausias gėrimas tarp berniukų yra alus (berniukų – 61 proc., tarp mergaičių – 31 proc.), mergaičių – sidras (3 pav.). Berniukų vartotų gėrimų struktūroje nuo alaus nedaug atsilieka sidras, tuo tarpu mergaičių dauguma (66 proc.) rinkosi būtent sidrą, o kitus gėrimus – beveik perpus mažiau.

Remiantis 2007 m. tyrimų duomenimis, nustatytas rūkymo rizikos suvokimo tarp paauglių padidėjimas, lyginant su 2003 m. duomenimis. Pavyzdžiui, remiantis ESPAD 2007 m. tyrimo rezultatais, iš viso dešimtdalis (11 proc.) paauglių mano, kad kartais rūkydami cigaretės žmonės visiškai nerizikuo-

ja pakenkti sau, 37 proc. – kad rizikuoja tik šiek tiek, maždaug po ketvirtadalį paauglių mano, kad rizikuoja vidutiniškai (25 proc.) ar smarkiai (23 proc.). Tad beveik pusė paauglių mano, kad kartais rūkantys cigaretės žmonės beveik nerizikuoja; bet, lyginant su 2003 metais, padaugėjo (nuo 14 proc. iki 23 proc.) paauglių, manančių, kad ir kartais rūkant rizikuojama stipriai. Surūkančių vieną ar du pakelius per dieną žmonių rizikos pakenkti sau suvokimas nuo 2003 metų iš esmės nepakito: kad rizikuoja smarkiai, 2007 m. įsitikinę 62 proc., vidutiniškai – 18 proc. – iš viso vidutinę ir didesnę negu vidutinę riziką pripažįsta 80 proc. paauglių.

4 pav. Narkotikų vartojimas bent kartą per gyvenimą (proc., visi paaugliai)

Tarp negatyvių tendencijų pastebėta (4 pav.) tai, kad 2007 m. ESPAD tyrimu taip pat užfiksuota populiariausio narkotiko – *marihuanos* (*hašišo, kanapių*) – *vartojimo didėjimo tendencija*: niekada nevartojusių šio narkotiko sumažėjo nuo 87 (2003 m.) iki 81,5 proc. (2007 m.), per paskutinius 12 mėnesių nevartojusių – nuo 89 iki 87,6 proc. Per paskutines 30 dienų nevartojusių šių narkotinių medžiagų paauglių skaičius tiek 2003, tiek ir 2007 m. išliko maždaug toks pat, būtent 94–95 proc., bet pastaraisiais metais padaugėjo nurodytas narkotines medžiagas per šį laikotarpį intensyviai, t. y. 10–30 ir daugiau kartų, vartojusių paauglių (2003 metais tokių nebuvo nustatyta nė vieno). 2007 m. padaugėjo ir paauglių, teigiančių, kad dauguma arba visi jų draugai, vyresnieji broliai ar seserys vartoja marihuaną.

Ekstazi vartojimas Lietuvoje, 1999–2003 metais sumažėjęs nuo 4,4 iki 1,9 proc., vėl padidėjo beveik dvigubai – iki 3,4 proc. Tuo tarpu amfetaminų vartojimo paplitimas šalyje, 1999–2003 metais išaugęs nuo 1,5 iki 4,4 proc., mažėja, bet dar lieka gana aukštas – 3 proc. Toliau didėja anabolinių steroidų vartojimas šalyje (nuo 1,7 iki 2 proc.). Išaugo ir LSD ir kitų haliucinogenų vartojimas – nuo 1,4 iki 2,2 proc. Toliau didėja ir nuo 2003 metų dvigubai padidėjo haliucinogeninių (magiškujų) grybų vartojimas (nuo 0,6 proc. iki 1,2 proc.). Gerokai išaugo gana reto narkotiko – GHB, vartojamo nedaugelyje Europos šalių ir Lietuvoje pirmą kartą užfiksuoto tik 2003 m. tyrime, vartojimo paplitimas – nuo 0,2 proc. iki 1 proc. Taip pat labai padidėjo kokaino ir kreko vartojimas: atitinkamai nuo 0,9 iki 1,4 ir nuo 0,7 iki 1,2 proc. Toliau mažėja heroino vartojimas Lietuvoje: 1999 metais buvęs vienas didžiausių Europoje (4,8 proc.) ir 2003 metais sumažėjęs iki 1,4 proc., 2007 metais jo paplitimas sumažėjo dar labiau – iki 1,1 proc. Taigi, narkotikų, kurių vartojimas per pastaruosius ketverius metus padidėjo, yra žymiai daugiau, negu tų, kurių paplitimas sumažėjo (ryškiausiai – tik heroino ir amfetaminų). Beveik visi narkotikai *labiau paplitę tarp berniukų negu tarp mergaičių*, kai kurie – žymiai daugiau: pavyzdžiui, ekstazi daugiau negu dvigubai už mergaites vartojo berniukai (berniukai – 5 proc., mergaitės – 1,9 proc.), amfetaminų bent kartą gyvenime yra vartoję 3,7 proc. berniukų ir 2,3 proc. mergaičių, anabolinių steroidų – atitinka-

1 lentelė. *Paauglių laisvalaikio užsiėmimų pokyčiai (proc.)*

Veikla bent kartą ir dažniau per mėnesį	1999	2003	2007
Žaidžia kompiuterinius žaidimus	57	80	77
Aktyviai sportuoja	87	88	90
Skaito knygas malonumui	48	45	50
Vakaraš išeina su draugais (į diskoteką, vakarėlius, kavinę ir kt.)	80	86	83
Kiti pomėgiai (groja instrumentu, dainuoja, piešia, rašo ir kt.)	52	59	64
Žaidžia lošimo automatais (kuriais galima išlošti pinigų)	13	9	6
Vakaraš eina su draugais į prekybos centrus, gatves, parkus	-	-	82
Naudojasi internetu laisvalaikio užsiėmimams	-	-	92

mai 3,5 proc. ir 0,6 proc. Tokia tendencija vyravo ir 2003 metais.

Raminamieji ir migdomieji vaistai. Raminamųjų ir migdomųjų vaistų vartojimas tarp paauglių, gydytojui nepaskyrus, Lietuvoje nuo 1999 metų didėja ir 2003 metais buvo tarp didžiausių Europoje; per pastaruosius 4 metus jų vartojimo bent kartą per gyvenimą mastas dar šiek tiek padidėjo (nuo 13,6 proc. iki 15,6 proc.), ypač padidėjus juos vartojusių mergaičių skaičiui: šiuos vaistus vartoja dvigubai daugiau mergaičių, negu berniukų.

2. Veiksniai, sąlygojantys paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimą

Tiriant alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo veiksnius, nustatyta, kad 15–16 m. paauglių norą vartoti psichoaktyvias medžiagas skatina dažnas – bent kartą per savaitę ir dažniau – neorganizuotas laisvalaikio leidimas su draugais; būtent neorganizuotas grupinis laisvalaikio leidimas gatvėse, prekybos centruose, parkuose ir kt. Analizuojant ESPAD 2007 tyrimo metu surinktus duomenis, faktorių analizėje buvo nustatyti trys paauglių laisvalaikio leidimo tipai, kuriuose dominuoja pramoginiai ir tikslingi užsiėmimai.

Tyrimai rodo, jei vyksta neorganizuotas ar pramoginis laisvalaikio leidimas ne namie (su draugais prekybos centruose, parkuose, gatvėse, diskotekose, vakarėliuose; žaidžiant lošimų automatais; interneto kavinės), tai tada tarp 15–16 metų paauglių plinta rūkymas.

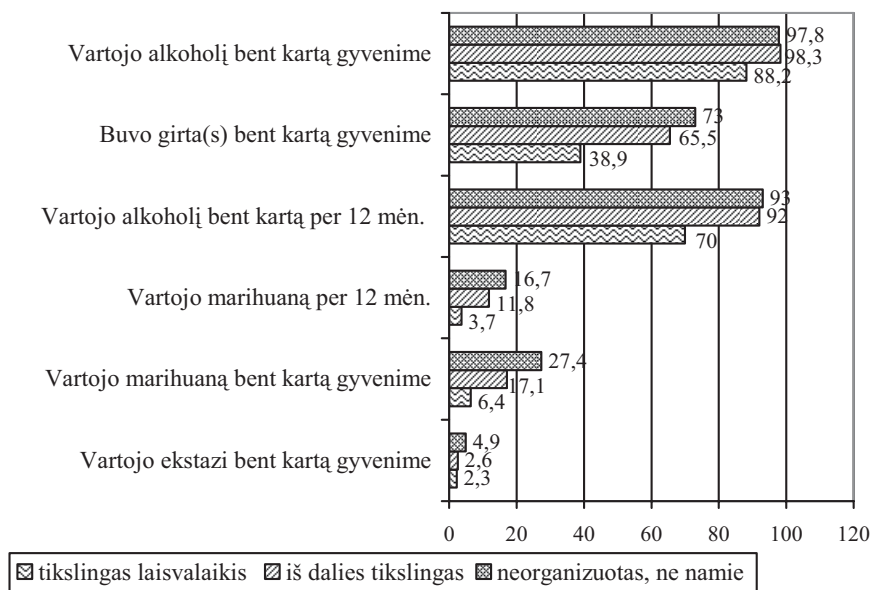
Antrasis, tikslingų ugdančių užsiėmimų faktoriuje tarpusavyje susijęs skaitymas ir kiti pomėgiai (piešimas, grojimas ir pan.) bei kompiuteriniai žaidimai. Šis laisvalaikio leidimo tipas susijęs su mažiausiu tabako vartojimu.

Trečiajame faktoriuje vyrauja laisvalaikio užsiėmimai namie ir organizuoti laisvalaikio užsiėmimai ne namie: sportas, kompiuteriniai žaidimai, taip pat mažesnes, bet teigiamas reikšmes turi skaitymas ir internetas. Tyrimas parodė tai, jog tėvų, kurie visada žino, kur jų vaikai leidžia penktadienio, šeštadienio vakarus ir poilsio dienas, 15–16 metų paaugliai vartoja alkoholį, tabaką ir kitus narkotikus kelis kartus rečiau už tuos, kurių tėvai kontroliuoja vaikų laisvalaikį ne namuose tik retkarčiais.

Padaugėjo paauglių, dalyvaujančių tikslinguose, ugdančiuose užsiėmimuose (skaitymas, kiti pomėgiai ir kt.), kurie susiję su žemesniais tabako vartojimo rodikliais (1 lent.). Taip pat sumažėjo žaidžiančių lošimo automatais (tuo užsiimančios rūko dažniau) paauglių; nemažą dalį laisvalaikio paaugliai leidžia namie prie kompiuterio – kaip minėta, tai susiję su mažesne rūkymo rizika, negu neorganizuotas laisvalaikis su draugais ne namie, bet pastarajam paaugliai irgi skiria nemažai laiko. Tad paauglių laisvalaikio struktūra, nors nelabai sparčiai, kinta linkme, kuri palanki tabako vartojimo mažėjimui. Bet atkreiptinas

dėmesys į laisvalaikio su draugais ne namie, kuris paauglių gyvenime lieka ir liks labai svarbus, organizavimą ir kontrolę, didinant organizuoto jo leidimo būdų pasiūlą ir prieinamumą.

Paauglių *laisvalaikio leidimo būdas*, kaip kompleksinis rodiklis, išreiškiantis tiek paauglių interesus ir polinkius, tiek tėvų šeimos gyvenimo būdą, santykius šeimoje ir kt., labai susijęs ir su alkoholio bei narkotikų vartojimo paplitimu ir dažnumu. 5 pav. pateiktas jau aptartų kompleksiskai atspindinčių paauglių laisvalaikio leidimo būdą klasterių ryši su alkoholio ir narkotikų vartojimu.

5 pav. Alkoholio ir narkotikų vartojimo paplitimas paauglių laisvalaikio klasteriuose (proc.)

Tėvų kontrolė alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimui daro didesnę įtaką per laisvalaikio kontrolę. Tyrimai rodo, kad ypač didelė įtaka dėl narkotikų vartojimo tų tėvų, kurie žino, kur ir su kuo vaikai leidžia laisvalaikį. Iš tų šeimų bent kartą gyvenime bandžusių marihuaną paauglių yra 14 proc., ekstazi – 2 proc., tuo tarpu tarp paauglių, kurių tėvai dažniausiai nežino, kur ir su kuo jie leidžia laisvalaikį, bandžusių marihuaną yra net 28 proc., ekstazi – 9,5 proc.

3. 15–16 m. paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo prevencijos teisinė bazė bei vykdomos bendrosios prevencinės veiklos kryptys

Vertinant tyrimo duomenis pagal R. Gordoną (1987), prevencija skirstoma į bendrąją (angl. *Universal*), atrankinę (angl. *Selective*) ir tikslinę (angl. *Indicated*).

Atsižvelgiant į šią situaciją bei šiandienines realijas, itin aktualiu valstybės švietimo politikos uždaviniu išlieka alkoholio, tabako ir kitų narkotikų prevencija mokyklose, kuri vykdoma kryptingai daug metų. Todėl galiojantys teisės aktai įtvirtina

bei apibrėžia labai įvairias priemones, kuriomis siekiama užtikrinti prevencinės veiklos veiksmingumą. Tokios priemonės yra įtvirtintos keliuose Lietuvos teisės aktuose, iš kurių paminėtini:

1. *Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programa*, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2006 m. kovo 7 d. įsakymu Nr. ISAK-494 (Žin., 2006, Nr. 33-1197), įgyvendinama ikimokyklinio ugdymo įstaigose ir bendrojo lavinimo mokyklose, kuri integruojama formuluojant mokomųjų dalykų ir neformaliojo ugdymo turinį, siejanti mokomąją medžiagą su gyvenimo aktualijomis. Ją įgyvendinant siekiama, kad mokiniai įgytų įvairių įgūdžių bei gebėjimų atsispirti neigiamiems visuomenės veiksniams, gebėtų atsisakyti alkoholio, tabako ir kitų narkotikų;
2. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. rugsėjo 17 d. įsakymu Nr. ISAK-1462 patvirtintos *Teisės pažeidimų, mokyklos nelankymo, narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, ŽIV/AIDS, smurto ir nusikalstamumo prevencijos rekomendacijos savivaldybėms ir*

mokyklų vadovams. Įgyvendinant šį įsakymą, buvo sukurtos mokyklų prevencinio darbo grupės ir savivaldybių administracijų prevencinio darbo koordinavimo grupės, kurių viena veiklos sričių – spręsti prevencinio darbo klausimus mokykloje, vykdant alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo prevenciją.

3. *Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas*, įsigaliojęs 2008 m. sausio 1 d., reglamentuoja vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros principus, priemones, jų skyrimo, pratęsimo, pakeitimo, pasibaigimo ir vykdymo tvarką. Vaiko priežiūra šiame įstatyme apibrėžiama kaip vaikui teikiama socialinė pedagoginė, psichologinė, specialioji pedagoginė, informacinė ar kita švietimo pagalba, kuria siekiama teigiamų jo elgesio pokyčių ir sukurti palankesnes sąlygas vaiko gerovei užtikrinti.

Taigi visų šių priemonių įgyvendinimas davė tam tikrų teigiamų rezultatų, tačiau vertinant prevencinės veiklos veiksmingumą pažymėtinos kai kurios problemos, su kuriomis susiduriama vykdant prevencinę veiklą. Iš esmės jas galima skirstyti į dvi rūšis – vienos yra bendro pobūdžio dėl prevencinio darbo Lietuvoje organizavimo, kitos susijusios su sunkumais, kylančiais savivaldybių, apskričių viršininkų administracijose, mokyklose, vykdant narkomanijos prevenciją.

Iš bendrųjų prevencinio darbo organizavimo problemų galima paminėti ir tai, kad iki šiol nėra apibrėžti prevencijos principai, trūksta standartų, metodikų, leidinių, kuriuose detalai aprašyta, kaip vykdyti atskiras prevencijos formas. Taip pat nepakanka specialistų, kurie būtų išklause atitinkamą žinių kursą. Tad būtini nuolatiniai sistemingi moksliniai tyrimai, kurie vertintų prevencijos priemones, atsižvelgiant į paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo kaitos tendencijas bei bendrą Europos kontekstą. Šių tyrimų pagrindu turi būti kuriamos įvairios prevencijos programos, nuolat vertinamos ir šių vertinimų pagrindu atnaujinamos. Tikslinga nuolat remti prevencijos organizavimo mokslinį tiriamąjį darbą mokslo įstaigose. Mokykloms, įgyvendinančioms narkomanijos prevenciją, tikslinga plėsti prevencinių renginių formas, nes, išanalizavus patirtį, pastebėta, jog dažniausia veiklos forma mokyklose yra šviečiamieji renginiai (paskaitos, seminarai ir pan.), taip pat neformalaus ugdymo veikla (teminiai renginiai – sportinių varžybos, išvykos ir pan. organizavimas). Nepakankamai plėtojamos tokios prevencinės veiklos formos kaip stebimoji ir konsultacinė veikla (atvirų mokyklos dienų, tėvų dienų organizavimas ir kt.), kai sudaromos sąlygos paauglių tėvams konsultuotis dėl vaiko kilusių problemų ar gauti informaciją apie alkoholio, tabako ir kitų narko-

tikų vartojimo prevenciją. Pastebėta, kad mokyklos nevykdo prevencinės veiklos veiksmingumo vertinimo. Itin daug dėmesio turėtų būti skiriama psichologinės ir socialinės pedagoginės švietimo pagalbos mokiniams, susidūrusiems su narkotikų vartojimo sukeltomis problemomis, teikimo paslaugų plėtrai ir jų veiksmingumui užtikrinti. Mokyklose tikslinga plėtoti bendradarbiavimą su paauglių tėvais bei vietos bendruomene.

Apibendrinant darytina išvada, jog formuojant alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo prevencijos politiką pagrindinis dėmesys turi būti skiriamas alkoholinių gėrimų ir tabako prieinamumo kontrolei, tinkamo paauglių užimtumo laisvalaikio organizuoti ir įtraukti tėvus į prevencinių priemonių įgyvendinimą. Tiek teisinėmis, tiek administracinėmis priemonėmis mažinant tabako, silpnųjų alkoholinių gėrimų (ypač sidro ir alkoholinių kokteilių) prieinamumą nepilnamečiams reglamentuoti prekybos sąlygas, riboti reklamą, efektyviau kontroliuoti šiais produktais prekiaujančių subjektų veiklą. Vykdant alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo bendrąją prevenciją, aktualu skirti daugiau dėmesio ne tik šviečiamajai, bet ir kitoms prevencinės veikloms, kurių pagrindu užtikrinamas paauglių užimtumas, neformalus ugdymas, teminių užsiėmimų organizavimas, bei numatyti paauglių tėvų skatinimo dalyvauti prevenciniuose renginiuose būdus, įtraukti tėvus į neformalaus ugdymo renginius ir taikyti konsultacinę veiklą kaip vieną iš prevencinio darbo metodų.

Pažymėtina tai, kad veiksmingiausios prevencinės programos yra tos, kurios nukreiptos į vertybių sistemos koregavimą, skatina jaunų žmonių socialinę tikrovę atitinkančių subalansuotų gyvenimo įgūdžių plėtotę, ne tik pateikia sąmoningiems sprendimams būtinos informacijos apie psichiką veikiančias medžiagas, bet ypatingą dėmesį skiria kompetencijų ugdymui ir asmenybės formavimui. Mokslinėje literatūroje, prevencinės veiklos vertinimuose ir ekspertų išvadose pripažįstama, kad socialiniai ir asmeniniai veiksniai turi didesnę įtaką paauglio elgesio formavimuisi, todėl gyvenimo įgūdžių ugdymas, kai prevenciją mokykloje vykdo visa mokyklos bendruomenė, turint tikslą ugdyti asmenį, motyvuotą sveikai gyventi, nevartoti alkoholio, tabako ir kitų narkotikų yra pasiekama gerų rezultatų.

Išvados

1. Narkotikų, ypač marihuanos, vartojimas didžiojoje miestuose paplitęs kelis kartus labiau negu miesteliuose ir kaimuose. Be kitų priežasčių, tai susiję su didesniu narkotikų prieinamumu miestuose. Taigi narkotikų prieinamumo aspektai turi aiškiai gyvenamosios vietos sąlygojamą dimensiją, narkotikų kontrolės požiūriu.

2. Paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimui didelę įtaką daro laisvalaikio užsiėmimų pobūdis. Alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo priklausomybė nuo laisvalaikio formų vienareikšmiškai rodo turiningo, organizuoto paauglių laisvalaikio plėtojimo būtinybę ir prevencinio darbo stiprinimą visais lygmenimis.
3. Atsižvelgiant ne tik į išorinius veiksnius, bet ir individualius, asmenybinius, galima daryti prielaidą, kad socialiniai ir asmeniniai veiksniai daro didelę įtaką paauglio elgesio formavimuisi, todėl teisinė bazė ir prevencinės priemonės turi būti nuosekli, kompleksinė ir moksliskai pagrįsta vaiko labui.
4. Lietuvoje sukurta ir įgyvendinama nemažai prevencinių programų, priemonių, skirtų alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo prevencijai ugdymo institucijose, kurias reglamentuoja galiojantys teisės aktai. Nors ir numatytos priemonės padėjo pasiekti tam tikrų teigiamų rezultatų, tačiau alkoholio, tabako, alkoholio bei kitų narkotikų vartojimas jaunimo tarpe išlieka problematiškas. Todėl svarbu nuolat vykdyti mokslinius tyrimus, nukreiptus į paauglių alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo kaitos tendencijų aiškinimą, Europos ir Lietuvos dumenų lyginimą. Šių tyrimų pagrindu turi būti kuriamos prevencijos priemonės, kurių veiksmingumas sistemingai būtų vertinimas ir šių vertinimų pagrindu nuolat atnaujinamos, atsižvelgiant į Europos ir Lietuvos socialinę edukacinę kontekstą.
4. Davidavičienė A. G., Šeibokienė G., Šimaitis A., ir kt. 2006, *Mokytojo knyga Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programai įgyvendinti*, Vilnius.
5. Edmonds K., Sumnall H., McVeigh J., Bellis M. A., 2005, *Drug Prevention Among Vulnerable Young People*. National Collaborating Centre for Drug Prevention.
6. *Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro 2008 m. metinė ataskaita: narkotikų problema Europoje*. Liuksemburgas.
7. Goštautas A., Virbalienė V., 2007, *Priklausomybės sukeliančių medžiagų vartojimo kitimai mokantis mokykloje*. Ugdymo psichologija.
8. David H., Politi M., 1998, *Modeling Reactive Systems with Statecharts: The StateMate Approach*. McGraw Hill.
9. Hibell B. et al., 2000, *The 1999 ESPAD Report – Alcohol and other drug use among students in 30 European countries*. Stockholm.
10. Hibell B., Andersson B., 2006, *ESPAD 2007 – Project Plan*, Stockholm: CAN; Bjarnason T., 2006, *Guidelines for Sampling Procedures in School Surveys on Alcohol and other Drugs*. Stockholm: CAN.
11. *Life Skills Education in Schools. Programme on Mental Health*. WHO, 1997.
12. *Metinis pranešimas*, Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008. Vilnius.
13. Šiaučiukėnienė L., 1997, *Mokymo individualizavimas ir diferencijavimas*. Kaunas, Technologija.
14. Slavin R., 1983, *Cooperative Learning*. New York. Longman.
15. Slavin R., 1990, *Archivement effects of ability grouping in secondary schools. Review of Education Research*.
16. Tamošiūnas T., Šutinienė I., Šimaitis A., 2008, *Alkoholio ir kitų narkotikų tyrimas Europos mokyklose ESPAD–2007*. Vilnius.
17. Teresevičienė M., Gedvilienė G., 1999, *Mokymasis bendradarbiaujant*. Vilnius: Garnelis.
18. Tidikis R., 2003, *Socialinių mokslų tyrimo metodologija*. Vilnius. Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.

Literatūra

1. Aškinytė R., Bulotaitė L., ir kt. 2002, *Mokykla be narkotikų. Knyga mokytojui*. Vilnius.
2. Bulotaitė L. 2004, *Narkotikai ir narkomanija. Iliuzija ir realybė*, Vilnius.
3. Černiauskienė M., 2000, *Apie priklausomybę sukeliančias medžiagas ir jų vartojimo prevenciją ugdymo institucijose*. Metodinė medžiaga. Vilnius.

TENDENCIES AND PREVENTION OF USE OF ALCOHOL, TOBACCO AND OTHER NARCOTICS AMONG 15–16 YEAR OLD TEENAGERS IN LITHUANIA

Algimantas Šimaitis

Summary

The article explores the Lithuanian data of the Research into European Teenagers' Use of Alcohol and Other Narcotics (ESPAD-07). This research is important for organizing preventive work at schools, formation of strategic guidelines based on the data and planning preventive means on the state level. While analyzing the data, attention is paid in the article to spread, change, tendencies of alcohol, tobacco and other narcotics use as well as to directions of preventive activity. "Alcohol, Tobacco and Other Mind-Affecting Substances Usage Prevention Programme" being implemented at schools orients teachers not to conveying of knowledge about alcohol, tobacco and other narcotics, but to development of competences, life skills and formation of attitudes. The programme is based on coordination between formal and non-formal education, with orientation being to a family, school, community.

Keywords: ESPAD, prevention, alcohol, tobacco, narcotics.

15–16 METŲ PAAUGLIŲ ALKOHOLIO, TABAKO IR KITŲ NARKOTIKŲ VARTOJIMO TENDENCIJOS IR PREVENCIJA LIETUVOJE

Algimantas Šimaitis

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjami Europos paauglių alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo tyrimo (ESPAD-07) Lietuvos duomenys. Šis tyrimas svarbus prevenciniam darbui organizuoti mokyklose, duomenų pagrindu formuoti strategines gaires ir numatyti prevencijos priemones valstybės lygiu. Analizuojant duomenis, straipsnyje atkreipiamas dėmesys į alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimo paplitimą, kaitą, tendencijas ir prevencinės veiklos kryptis. Mokyklose diegiama „Alkoholio tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programa“, kuri nukreipia mokytojus ne žinių apie alkoholį, tabaką ir kitų narkotikų perteikimą, bet į gebėjimų, gyvenimo įgūdžių ugdymą ir nuostatų formavimą, remiasi formaliojo ir neformaliojo ugdymo derme, orientuojantis į šeimą, mokyklą, bendruomenę.

Prasminiai žodžiai: ESPAD, prevencija, alkoholis, tabakas, narkotikai.

Įteikta 2009-03-02